

"EROBRINGEN AV MASSENE"

Ideologi, propaganda og offentlighet i den tyske fasciseringsprosess.¹

av

Knut Venneslan

Problemstillingen.

Som kjent oppsto det en fascistisk massebevegelse i Tyskland fra 1928 og utover. Det tradisjonelle småborgerskap (småhandlere, håndverkere, småbønder) og de nye mellomlag (først og fremst funksjonærene) sluttet resolutt opp om fascismen. Også deler av arbeiderklassen ga den sin støtte. Veksten i massebevegelsen kan avleses av nasjonalsosialistenes valgresultater. I 1928 fikk NSDAP 2,6% av stemmene, i 1930 18,3% og i 1932 37,4%.

Hvorledes kunne en slik massebevegelse oppstå? Det må i alle fall ha foregått brå og overraskende forandringer av massenes holdninger og verdier. Det virkelighetsbilde som preget dem, må på vesentlige punkter ha blitt et annet. Dette brå og overraskende reflekterer seg i reaksjonene fra politiske kretser på fremveksten av massebevegelsen. De var kjennetegnet av forbauselse og forfjamselse og gir inntrykk av at noe fullstendig uventet var iferd med å skje.

Et av de spørsmål som i denne forbindelse melder seg, er det følgende: hvilken betydning hadde den fascistiske ideologi og propaganda for forandringene av massenes holdninger og verdier, av deres virkelighetsbilde - forandringer som fikk sine politiske utslag i en massebevegelse som ble til en avgjørende forutsetning for nasjonalsosialistenes maktovertagelse og for det fascistiske diktatur? Spørsmålet er svært omfattende. Vi skal derfor her og nå konsentrere oss om noen aspekter ved propagandaen. Dette skyldes ikke bare at propagandaen spilte en sentral rolle innen den tyske fascisme. En tematisering av propagandaen kan etter vår mening åpne opp for en rekke problemstillinger som ofte nok blir forsømt ved fremstillinger av ideologier som den fascistiske og dermed være egnet til å belyse hva vi kan kalle det fascistiske ideologiske system. Disse problemstillingene skal vi avslutningsvis se litt nærmere på.

For å få presisert hva vi er ute etter, er det viktig å nevne de områder som ikke tematiseres. Derved blir det også mulig å fiksure hva en mer utførlig undersøkelse måtte ha tatt hensyn til. Vi tematiserer ikke 1) den økonomiske og politiske situasjon og det overleverte virkelighetsbilde til de klasser og sjikt som først og fremst sluttet opp om fascismen samt de objektive strukturer og prosesser i den tyske samfunnsformasjon som lå bak, 2) den politiske rolle til den fascistiske massebevegelse, dens betydning for maktovertagelsen i 1933 og for opprettholdelsen av det fascistiske diktatur², 3) endringene i den fascistiske ideologi og propaganda (indholdsmessig, men fremfor alt når det gjelder funksjon) etter 1933.

Den fascistiske ideologi og dens problematiske enhet.

Det sier seg selv at propagandaen ikke kan bli sett løsrevet fra ideologien, d.v.s. fra det som den skal bibringe massene. Vi må følgelig først kaste et blikk på den fascistiske ideologi og deretter undersøke forholdet mellom ideologi og propaganda.

Som det ofte blir fremhevet i litteraturen manglet den fascistiske ideologi en eksplisitt enhet. En rekke ideologiske elementer og politiske idéer er tilstede uten at sammenhengen mellom dem kommer klart frem. En form for enhet er likevel tilstede. Den må imidlertid utleses. Utlesingen lykkes ikke, holder vi oss alene til interne anliggender. Det må derfor bli tatt hensyn både til propaganda og til de organisatoriske forhold som særpreget NSDAP som parti. Forsøker vi oss på slik utlesning (vi skal senere redegjøre nærmere for den), kan vi sette opp tre hjørnesteiner, fiksure et avgjørende punkt og "plassere" noen av de sentrale politiske idéer:

Her bare noen stikkord vedrørende hjørnesteinene og antisemittismen som det avgjørende punkt: antikapitalismen vendte sig mot den internasjonale storkapital, mot internasjonaliseringen av den tyske økonomi. Den var først og fremst konsentrert om den "snyltende" bankkapital og ikke om den "skapende" industrikapital. De tyske industriledere gikk i all hovedsak fri. Antikapitalismen fikk en antisemittisk vri. Det ble nemlig påstått at det var jødene som sto bak den "snyltende" bankkapital og den internasjonale storkapital. Selv om antikapitalismen kunne være problematisk nok for NSDAP (jvf. kontakten mellom partiet og de storindustrielle/de tradisjonelle overklasser i fascistiseringsprosessen), var den uten tvil egnet til å fange opp protestene fra en rekke grupper overfor den form for kapitalistisk utvikling som fant sted i Tyskland på denne tid og overfor den elendigjgjøring som den økonomiske verdenskrise førte med seg.

Antimarxismen rettet seg mot den internasjonale arbeiderbevegelse som ble sagt å forføre de tyske arbeidere og å bringe dem vekk fra den egentlige "nasjonale sosialisme". En åpen terroristisk kamp mot arbeiderbevegelsen og "marxismens jødiske lære" (Hitler) ble proklamert. Fremfor alt gjaldt det å betone faren fra den organiserte, kollektivt handlende arbeiderklasse som stadig rykket videre fremover og å gi inntrykk av at den undergravde den nasjonale enhet samt truet en rekke av de posisjoner som det tradisjonelle småborgerskap og de nye mellomlag tidligere hadde inntatt. Poenget lå i å vende antikapitalismen bort fra dens virkelige årsaker og mot arbeiderbevegelsen, en arbeiderbevegelse som så ble gjort ansvarlig for de eksisterende tilstander. Antimarxismen fungerte som en "fellesnevner" for de fleste av de grupper som sluttet opp om fascismen. Den var godt egnet til å skjule de problematiske sider ved antikapitalismen.

Kampen mot det parlamentariske system og demokratiet innebar en distansering fra og en kritikk av borgerskapets politiske fremgangsmåter og praksis. Nå var det ifølge nasjonalsosialistene nettopp arbeiderbevegelsen som hadde tvunget borgerskapet inn på en forsiktig kurs, inn på forhandlings- og kompromisslinjen. Skulle den "marxistiske terror" virkelig bli bekjempet, var derfor aggressiv motterror påkrevet. Helt andre meto-

der enn de borgerskapet sto for, ble da aktuelle. Kampen mot det parlamentariske system og demokratiet kunne ikke bare samle opp mye av den aggresjon som den økonomiske krise og politiske ustabilitet hadde frembragt i breie kretser. Den var nødvendig som en forberedelse til maktovertagelsen: diktaturet og den åpne terror mot arbeiderbevegelsen ble legitimert.

Samlet kan vi si at antikapitalismen var uunnværlig for å få oppslutning fra massene. De "ansvarlige" for massenes elendighet var det opp til antimarxismen å fikserer samtidig som kritikken av borgerskapet skulle vise dem veien ut av uføret, veien mot de "ordnete" forhold. Det er imidlertid avgjørende å få påpekt at antisemittismen gjennomsyret hele dette saks-komplekset og holdt det sammen. Dukkete det opp opposisjon og kritikk eller truet de motstridende interesser til de ulike grupper med å bryte åpent ut, gjaldt det å kjøre frem jødene og den internasjonale jødedom. Jødene sto bak, jødene var de egentlige syndebukker! Derved lot det seg gjøre å avlede oppmerksomheten fra problematiske punkter. Fokuseringen på jødene var i tillegg egnet til å styrke samholdet og fellesskapet og å bygge opp nasjonalfølelsen. Selv de som var sterkest rammet av deklassering kunne få inntrykk av å tilhøre de utvalgte. Også de ble tiltalt som tyske, som rasefeller. Klassekampen ble tildekket. Den ble forvandlet i rasekamp.

Så langt noen stikkord vedrørende de tre hjørnesteiner og antisemittismen, det hele ut fra forsøket på å utlese enheten i den fascistiske ideologi. Men - og dette er et nærliggende spørsmål - hvorfor manglet denne ideologi selv en eksplisitt enhet? I etterpåklokskapens lys lar mangelen seg forklare på følgende måte: den var nødvendig for å fange opp og holde fast på massene, for å tildekke de reelt eksisterende motsetninger. En eksplisitt enhet ville ha bidratt til en desintegrering av massebevegelsen, noe som gjør det berettiget å hevde at den sammensveising som faktisk fant sted, hadde en tilsynelatende karakter.

En slik forklaring kan være vesentlig nok. Den får likevel ikke frem at mangelen var strukturelt betinget. Ifølge det fascistiske grunnsyn var det nemlig ikke spesielt viktig å formulere sammenhengen mellom de ideologiske elementer og de po-

litiske idéer. Hverken det internt - teoretiske plan eller den vitenskaplige begrunnelse ble ansett som avgjørende (de mer systematiske forsøk på utarbeiding av en verdensanskuelse å la Alfred Rosenberg i "Der Mythos des 20. Jahrhunderts" spilte da også en underordnet rolle blant nasjonalsosialistene). Poenget for dem lå i bibringelsen av ideologien til massene og massenes integrering i den fascistiske massebevegelse, altså i "erobringen av massene"³. Dette var propagandaens oppgave, en propaganda som hverken skulle formidle et teoretisk fundert budskap eller en doktrine. Dermed er ikke sagt at det for nasjonalsosialistene var et tilfeldig forhold mellom ideologi og propaganda eller at vi har å gjøre med en nedvurdering av betydningen til de ideologiske elementer og politiske idéer. Slett ikke! Det sentrale problem er hvorledes de tenkte selve forholdet, hvilken type betydning som de tillat disse elementer og idéer.

Den fascistiske propaganda og forholdet mellom ideologi og propaganda.

Hitler uttaler seg om slike saksforhold i "Mein Kampf" og da ut fra spørsmålet: "kan åndelige idéer utryddes med sverdet?" (170)⁴. Svaret er nei. Åndelige idéer - om de stammer fra marxismen eller fra det borgerlige demokrati - "kan bare bli knust med maktmidler av teknisk art hvis disse fysiske våpen samtidig er et forsvar for en ny fengende tanke, idé eller filosofi. Anvendelsen av makt alene, uten at drivkraften til en grunnleggende åndelig idé er forutsatt" (170), fører ikke frem. Kampen må ha en offensiv karakter i og med at det kjempes "mindre for den negative destruksjon av den fiendtlige ideologi enn for den positive fremming av den egne filosofi ----. Kampen mot en åndelig makt ved hjelp av voldsmetoder forblir imidlertid defensiv så lenge ikke sverdet blir forsvarer---- av en ny åndelig lære" (172).

Den "nye åndelige lære" som Hitler snakker om, er ikke anlagt på den "vitenskaplig trenete intelligens", men på den "mindre kultiverte masse" (180). Propagandaen skal henvende seg til denne, men ikke for å påtvinge den et sett av idéer. Ved hjelp av idéer gjelder det å artikulere dens opplevde

forhold til sine eksistensbetingelser og å transformere det i en bestemt retning. Det opplevde forhold må likevel re-spekteres i sin egenart. Utgangspunktet for artikulasjonen ligger følgelig her. "Propagandaens kunst består nettopp i å forstå den store masses følelsesmessige idéverden og i en psykologisk riktig form å finne veien til det brede lags oppmerksomhet og derfra til hjertet" (180). Og "folket er for størstedelen så feminint anlagt og innstilt at det ikke så mye er nøktern overveielse som følelsesmessig innstilling som bestemmer dets tanker og handlinger. Denne følelsesmessige innstilling er ikke komplisert, men meget enkel og avgrenset. Det er ikke så mange nyanser, men kun et ja eller nei, kjærlighet eller hat, rett eller urett, sannhet eller løgn, aldrig halvt av det ene og halvt av det andre eller slikt noe" (183). Det gjelder altså å knytte an til et opplevd - følelsesmessig forhold. Det er dette som skal artikuleres og transformeres. Og "jo større den menneskemengde er som skal påvirkes, desto lavere må propagandaens åndelige nivå settes" (180)

Så langt noen av Hitlers tanker vedrørende ideologi og propaganda. For å få frem hva som ligger i et slikt syn, skal vi først se litt nærmere på hvorledes propagandaen knytter an til massene. Forutsatt er en bestemt oppfatning av massene, nemlig at de beveget seg i en "følelsesmessig idéverden" (Hitler). Propagandaen må innrette seg etter dette. Den "følelsesmessige idéverden" er dertil satt som noe felles, som noe som er mer grunnleggende enn de ulike grupperes særinteresser. Den er imidlertid alt uttrykkelig gjort hos de ulike grupper på forskjellig vis. Også dette må propagandaen ta hensyn til. Den må skjære igjennom, noe som skjer ved at den på den ene side (og da i hovedsak når det dreier seg om en større menneskemengde) legger seg på et lavt "åndelig nivå", på den andre side ved at den tilpasser seg den uttrykkeligsgjøring av særinteresser som alt har funnet sted - så å si for å nå frem til det som er felles og grunnleggende.

Goebbels uttaler seg om begge sider: "Folkeforsamlingen er beregnet til å formidle de allermost primitive grunnsetninger til menneskene" (9/1 1929)⁵. "Jo simplere og jo mer primitivt desto mer virkningsfullt. For vår propaganda og opp-

lysning skal rive den siste mann i folket med. Man må tale med den siste mann i folket, man må kjenne den siste mann..." (16/9 1935). Han tar dertil hensyn til at en uttrykkeligsgjøring av særinteresser alt har funnet sted, at det derved finnes differensieringer og motstridende interesser. Dette betinger propagandaens innholdsmessige labilitet: "mens jeg når det gjelder idéer kun har å gjøre med noe urokkelig, ubevegelig og uforanderlig, tilpasser propagandaen seg de øyeblikkelige forhold. Propagandaen er fullstendig labil" (9/1 1929). "Da det ikke er propagandaens oppgave å erkjenne, men å formidle erkjennelse, må den på alle måter tilpasse seg ham den vil formidle erkjennelse til. Derfor vil propagandisten i sin tale eller på sine plakater tale annerledes til bønder enn til arbeidsgivere, annerledes til leger enn til syke. Han vil innrette propagandaen etter den han vil vinne" (9/1 1928).

Slik vi ser det foreligger det ikke her noen motsigelser i nasjonalsosialistenes oppfatninger. Det gjelder å snakke til de ulike grupper i pakt med deres særinteresser, men samtidig å snakke på samme måte til alle - for å få frem det som er felles og grunnleggende. Noe annet er at den første snakkemåte passer bedre i møter anlagt på bestemte grupper, den andre bedre på de store massemerter.

Saksforhold kan òg formuleres på en noe annen måte: det er vesentlig for propagandaen å spille på ulike ideologiske elementer og politiske idéer - alt etter omstendighetene (politisk situasjon, type møte, tiltalt gruppe). Selv om hva det spilles på, blir utvalgt etter omstendighetene, spilles det likevel bestandig på samme måte, nemlig for å fremmane den felles "følelsesmessige idéverden". Propagandaen skal altså henvende seg til alle samtidig som den innholdsmessig er anlagt på omstendighetene og spesielt da avstemt på de ulike grupper, følgelig lagspesifikk. For at særinteressene ikke skal slå åpent ut, må imidlertid dette omstendighets- og lagpregete innhold i sin kjerne være av en slik art at alle må kunne identifisere seg med det. Uten tvil er det her nødvendig for propagandaen direkte å tre støttende til. Derfor viktigheten av å spille på idéer som folkefelleskap, nasjonalisme, føreren - nasjonens redningsmann. Strekker ikke dette til, kan antisemittismen i ulike varianter kjøres frem.

Som sagt mener vi at det ikke i og for seg foreligger motsetninger hos nasjonalsosialistene mellom de to snakkemåtene. Noe annet er selvfølgelig det rent beregnende bruk som ble gjort av dem (ved alene å legge vekt på dette element, blir imidlertid hele propagandakomplekset redusert til et spørsmål om taktikk). Slik kunne Goebbels gi uttrykket sosialisme i betydningen nasjonal-sosialismen étt innhold når han snakket i Øst-Preussen, et annet i det konservative Bayern og igjen et annet når han henvendte seg til arbeiderne i Berlin. Det ble videre gitt løfter til de ulike grupper som tydelig sto i motstrid til hverandre, noe som fra tid til annen førte nasjonalsosialistene ut i vanskeligheter. Hans Jäger skriver i 1932: "Så lover nasjonalsosialismen arbeiderne høyere lønn, arbeidsgiveren lavere lønn, forbrukeren lavere og bonden høyere toll. Derfor ser arbeidsgiverne i Hitler redningsmannen fra bolsjevismen... småborgerne frelseren ut av krisen, gjenoppvekkeren av det folkelige fellesskap og befrieren fra det utenlandske åk... bøndene jordbrukets protektor...". "I det små" sier Jäger videre "har dette prinsipp alt hevnet seg et par ganger. I Rothenburg ob der Tauber ble det en gang ved en feiltagelse utdelt flyveblader til bøndene som var bestemt til havnearbeiderne i Hamburg og som inneholdt et anstrøk av sosialisme. Distribuentene fikk da også av denne grunn på pukkelen av sine egne meningsfeller"⁶.

Det sier seg selv at en slik type propaganda er egnet til å tildekke motsetningene mellom de ulike grupper og at den er anlagt på å forhindre tvil, ettertanke og kritikk. Den er nettopp derved i overensstemmelse med sitt egentlige formål: en ideologisk samling og integrasjon av den splittede masse - uten hensyntagen til materielle forhold og faktisk eksisterende motsetninger, ja, på tross av motstridende interesser og reell fundert splitting.

Til nå har vi ihovedsak konsentrert oss om hvorledes propagandaen knytter an til massenes opplevde forhold til sine eksistensbetingelser (her satt som "følelsesmessig idéverden"). Men - på hvilken måte bearbeider den denne idéverden, hvorledes blir den artikulert og transformert og hva skal oppnåes gjennom transformasjonen? La oss ta utgangspunkt i det siste. Det som skal oppnåes, er en felles grunnstemning, en

grunnstemning som har til oppgave å ivareta alles interesser samtidig som den opphever alle særinteresser. Grunnstemningen skal innpodes på bakgrunn av den satte følelsesmessige idéverden og altså ved hjelp av spesielle artikulasjons- og transformasjonsmekanismer. Det bør i denne forbindelse bemerkes at slike mekanismer for fascistene selv hverken er problematiske eller viktige. Det forutsettes nemlig at det som skal frem (grunnstemningen), alt ligger - om enn uklart og vagt - i den følelsesmessige idéverden, i folket, i rasen som det der egentlig levde og opplevde (sml. det "Völkische"). Det gjelder for dem bare å formulere noe som alt er til stede.

Hvorledes skjer artikulasjonen og transformasjonen? De ideologiske elementer og politiske idéer som propagandaen spiller på, blir satt så vage, elastiske og variable som mulig. De blir egentlig forvandlet i bilder og visjoner som er egnet til å rette massenes blikk i bestemte retninger. Den føring det her er snakk om, påhjelpes ved at bildene og visjonene konsentreres om få, men utvalgte temaer, temaer som det gjelder å hamre inn gjennom stadige gjentagelser. Som vi senere kommer tilbake til, ligger poenget i en innøvning av ritualer som er forskjellige fra de som massene tidligere var innøvd i - ut fra andre ideologiske og propagandamessige kontekster.

Propagandaen opererer følgelig med ideologiske elementer og politiske idéer. De er nærværende i dens bilde- og visjonspregete temaer. Her har de sin "eksistens" og sitt egentlige liv. De lar seg ikke løsrive eller isolere fra denne type sammenhenger.

Dette innebærer at de ideologiske elementer og politiske idéer ikke i seg selv er avgjørende - hverken teoretisk eller ut fra vitenskapelige fundering. En eksplisitt enhet mellom dem er ikke påkrevet, ønskelig eller hensiktsmessig. De er imidlertid sentrale nok i sin forvandlede form. Heri gjennom får propagandaen ryggrad og blir egnet til sin oppgave: artikulasjon av massenes opplevde forhold til sine eksistensbetingelser og transformasjon av det til en felles grunnstemning i den hensikt å sørge for ideologisk integrasjon. Samtidig er det likevel slik at propagandaen i pakt med sin opp-

gave velger ut de ideologiske elementer og politiske idéer som det skal spilles på samt de passende variasjons- og kombinasjonsmuligheter. Forvandlingen i bilder og visjoner og konsentrasjonen av disse om få temaer muliggjør "håndteringsfriheten". Denne er igjen innholdsmessigt betinget av oppgavens konkrete "plassering" d.v.s. den politiske/ideologiske konjunktur og av de gitte parti- og organisasjonsmessige forhold (spesielt "tilstanden" i den nasjonalsosialistiske bevegelse selv).

I forholdet mellom ideologi og propaganda får følgende propagandaen egenvekt. Det dreier seg derfor i fascismen ikke om et "avledningsforhold" i den forstand at propagandaen skal formidle et teoretisk budskap eller en doktrine. Dermed er altså ikke sagt at propagandaen bestemmer de ideologiske elementer og politiske idéer. Den bestemmer "håndteringen" av dem, d.v.s. hva det spilles på og variasjons- og kombinasjonsutvalget, men innen en relativt konstant ramme (sml. de tre hjørnesteiner og antisemittismen)⁷.

En kort kommentar er her på sin plass: en eksplisitt ideologisk enhet innen fascismen er ikke bare ønsket og lite hensiktsmessig. En slik enhet er egentlig meningsløs. Selv fascistiske forsøk på formuleringer (Rosenberg og andre) må sees på som personlige ytringer som i høyden kunne tjene som ornament i bestemte propagandafikserte sammenhenger. De ble ikke fortsatt av andre, skapte ingen tradisjon. Dermed blir også forsøket på å utlese en enhet ut fra det ideologiske, d.v.s. internt-teoretisk plan alene med rette å betrakte som noe kunstig. Det får en ren oppkonstruert karakter. Dette betyr selvfølgelig ikke å bestride viktigheten av å analysere de faktisk forekommende ideologiske elementer og politiske idéer, deres historie og deres samfunnsmessige og klassemessige grunnlag.

Skal noe bli sagt om enhet, er det nødvendig ikke bare å støtte seg til disse elementer og idéer, men også til propagandaen og til partiet NSDAP (i partiet har ideologien så å si sin materielle eksistensform). Den utlesningsmåte som vi tidligere foreslo, hadde en slik støtte. Den var imidlertid foreløpig i den forstand at den bare vagt knyttet an til støttepunktene. Skal utlesingen lykkes, må den gjennom-

en prosess og gradvis tydeliggjøre seg gjennom nærmere tematisering av disse støttepunktene. Først ut fra dette frem og tilbake kan holdbare resultater bli oppnået. Det er ikke vår oppgave her og nå å gå inn på slike saksforhold.

Den felles grunnstemning.

Vi har i det foregående behandlet den fascistiske propaganda for å vise hvorledes den er knyttet an til massenes opplevde forhold til sine eksistensbetingelser og hvorledes den ved hjelp av idéer artikulerte dette og transformerte det til en felles grunnstemning. På denne bakgrunn ble det mulig å fiksere forholdet mellom ideologi og propaganda i fascismen. Men hva med selve grunnstemningen? Vi skal i det følgende forsøke oss til en skildring av dens hovedtrekk.

Nå har som alt nevnt de ideologiske elementer og politiske idéer sin eksistens og sitt egentlige liv i de bilde og visjonspregete temaer som propagandaen opererer med når den etablerer grunnstemningen. For en foreløpig skildring skulle det derfor være adekvat nok å ha den tidligere anførte ramme (de tre hjørnesteiner og antisemittismen) "in mente" - som ledetråder for struktureringen⁸.

Grunnstemningen var bygd opp omkring den utilfredshet som fantes i breie kretser overfor de eksisterende tilstander. Følelsen av uoversiktighet, av håpløshet og avmakt ble manet frem. Derved fikk den kanalisert den angst og aggresjon som den økonomiske krise og den politiske ustabilitet hadde ført med seg.

De eksisterende tilstander ble forklart ut fra Weimarrepublikken og de sittende regjeringer. De som hadde makt og innflytelse ble fremstilt som bedragerske og bankerotte håndlangere i vestmaktens tjeneste og disse var nettopp ute etter å utbytte og trellebinde det tyske folk. Weimarrepublikkens historie var slik sett historien om forsmedelse, skam og politisk ydmykelse. Goebbels: "Versailles"⁹: det var fortsettelsen av krigen med den politiske volds midler. Et åpent, blødende sår i det tyske folks lereme. Dawes¹⁰: det var fortsettelsen av krigen med det diplomatiske raffinements midler. Et sår som - idet det tilsynelatende var i ferd med å leges - under sitt arr skjulte en materiefyllt byll som forgiftet vår tilværelse.

Young¹¹: det er fortsettelsen av krigen med midlerne til den forretningsmessige praksis. Et sår som leges utad, men som innad eter løs som en snikende sykdom og ødelegger vort folks liv" (23/9 - 29).

Resultaten av denne historien er ifølge Goebbels arbeidsløshet og økonomisk elendigjøring av folk flest. Tyskland har som nasjon blitt ført til randen av finansiell bankerott. "Dette er ikke en stat, men en slavekoloni", utbryter han. Alt er blitt tat fra det tyske folk. Et politisk kaos truer. Nasjonens åndelige substans har smuldret opp. Det grå, triste og meningsløse hverdagsliv på den ene side, på den anden side udugeligheten til de tradisjonelle politikere som ikke makter å ordne opp og skjære igjennom.

Weimarrepublikken - det er for nasjonalsosialistene selve det borgerlig-demokratiske system med dets institusjoner, forordninger og tafatte politisk praksis, en inkarnasjon av kapitalismen som sådan. Slik blir det spilt på anti-kapitalistiske strenger. Men hvem har det virkelige ansvar? Har ikke netopp sosialdemokratene enten sittet i de ulike regjeringer eller i alle fall influert på dem? Har de ikke med sin kompromis- og forhandlingslinje torpedert ethvert politisk initiativ og kun vært ute etter å mele sin egen kake? Hva med alle korrupsjons- og bestikkelsesaffærene blant sosialdemokratene? Et pampevelde! Og kommunistene? Gjennom sin klassekampsideologi provoserer de frem borgerkrig. De forsøker å splitte nasjonen i to fiendtlige leire. De representerer sykdommen og utgjør både politisk og biologisk et fremmedlegeme i det tyske folk.

Har sosialistene og kommunistene ansvaret med sin "bedrageriske verdensanskuelse som i sin effekt ødelegger enhver menneskelig kultur og sivilisasjon" (Goebbels), så ligger likevel den egentlige skyld hos jødene. Det eksisterer nemlig en hemmelig sammensvergelse mot det tyske folk, en sammensvergelse av kapitalister, marxister og jøder. Jødene står bak Weimarrepublikken, dikterer vestmaktens politikk og sitter trygt i Kremls kroker hvor de produserer sine oppspinn om klassekamp. Men endelig er "marxismens jødiske lære" (Hitler) gjennomskuet. "Marx har utspilt sin rolle. Nå har naturen igjen ordet og gjør ubønnhørlig, seigt og grusomt sine evige rettigheter gjeldende: personlighetens og rasens lov" (Goebbels).

Er den internasjonale jødedom den kitt som holder sammensvergelsen sammen, sier det seg selv at det står jøder bak de forskjelligste samfunnmessige "onder": Weimarrepublikken, demokratiet, kapitalismen, arbeiderbevegelesen, marxismen, internasjonalismen o.s.v. Tyskerneer ofre for jødernes forbryteriske virksomhet. Det er derfor jødene som folks berettigete angst og agressjon i siste innstans må rette seg mot.

Opp mot dette grå, triste og meningsløse hverdagsliv, mot dette Nei til det bestående forhold, stilles Hitler. Hitler er lysglintet og representerer fremtiden. Hitler bryter tausheten og viser en annen vei, veien mot den nasjonal-sosialistiske era som begynnelsen på historien om det stor-tyske rike. Hitler er den som gjennomskuer humbuget og bedrageriene og som kan overvinne elendigheten. Bare han og den bevegelse han leder eier kraft til avgjørende forandringer.

Slik fremstår Hitler som det reddende individ, som et menneske blant mennesker og som overmenneske. Hans oppgave er å samle nasjonen i et ekte folkefelleskap, båret oppe av rasens og blodets renhet. I folkefelleskapet finnes det ingen fremmedgjøring og ingen atomisering. Folket har gjenvunnet sin identitet. Sosiale differensieringer spiller da ikke lengere noen rolle. Det som fremmanes, er følgelig det klasseløse fellesskap av folkefeller og rasefeller, av tyskere, menn som kvinner, preget av idealisme og gjennomsyret av vilje, tro og håp.

Dermed settes en samhörighet i massene, en samhörighet som folk flest blir sagt ikke å være seg bevisst og som også omfatter bevegelsen og dens ledere. Disse har selv sprunget ut av folket. Hitler er folkets mann. Gjennom han taler og handler folket. Bare ved å slutte seg til bevegelsen kan derfor den enkelte gjenfinne sine røtter og delta i kampen for en bedre fremtid - Så langt forsøket på en skildring av grunnstemningen.

Propagandaens medier og midler.

Vi har snakket om hvorledes propagandaen ved hjelp av idéer artikulterer massenes opplevde forhold til sine eksistensbetingelser og transformerer det til en felles grunnstemning. De idéer som i denne forbindelse blir aktuelle, forvandles i bil-

der og visjoner, konsentereres om få sentrale temaer og hamres inn gjennom stadige gjentakelser - i den hensikt å rette massenes blikk i bestemte retninger. En slik artikulering og transformasjon skjer imidlertid i løse luften. Propaganda har sine medier og midler. Mediene utgjør de fora propagandaen og massene faktisk "møtes" mens midlene står for de måter propagandaen settes inn på i mediasammenhenger.

Nå dreier det seg ikke her om ytre anliggender i forhold til selve propagandaen. Gjennom mediene og midlene og deres materielle strukturer skapes en realitet som den grunnstemning som skal etableres, egentlig alt er innvevd i. Skapningen av en slik realitet blir nettopp av sentral betydning fordi den fascistiske propaganda ikke skal formidle et teoretisk fundert budskap eller doktrine, fordi den ikke bygger på en ideologisk enhet som alene kan virke ut fra intellektuell overbevisning, ut fra lesing og studier. Dette forklarer den vekt som fra nasjonalsosialistisk hold blir lagt på disse medier og midler: det omhyggelige i planleggingen og iscenesettelsen av møter, betoningen av det tekniske utstyr o.s.v.. Prosessen fra den "følelsesmessige idéverden" til den felles grunnstemning er altså ikke bare bundet til den artikulering og transformasjon som propagandaen iverksetter, men like mye til skapningen av en realitet av det angitte slag.

Dette betyr også: er grunnstemningen først etablert, er den uten tvil betinget av denne realitet og dermed som grunnstemning alt innvevd i den. Den er imidlertid i tillegg anvist på den for å bli opprettholdt. Skapningen av en slik realitet kan derfor i lengden ikke begrenses til bestemte steder (en møtesal) eller bare konsentreres om bestemte tidsrom. Som realitet må den kunne pretendere en samfunnsmessig "gyldighet", d.v.s. ikke alene angå meg og "mine", men "alle" (sml. hva vi senere tematiserer som "offentlighet").

Forholdet mellom denne realitet som betingelse, selve grunnstemningen og realitetens "gyldighet" som forutsetning for grunnstemningens opprettholdelse er egnet til at kaste lys over NSDAP's febrilske aktivitet på propagandafronten. Det ble nemlig nødvendig med en utpreget grad av kontinuitet og

med stadige repetisjoner. Forholdet lar dertil et fenomen tre tydelig frem som i sammenhenger som de vi her behandler ofte blir oversett, nemlig terror, både på meningsplanet og rent fysisk.

I det følgende er vi ute etter å illustrere noen av de saksforhold som nettopp er blitt antydnet. Vi holder oss til en faktaorientert redegjørelse¹². Det blir ikke tatt hensyn til det parti- og organisasjonsmessige propagandaapparat eller til de nasjonalsosialistiske lederes syn på forholdet organisasjon/propaganda (sml. som eksempel på det siste Hitler i "Mein Kampf", 579 f). I redegjørelsen blir det satt et skille rundt 1929.

a) I 1920-årene dominerte de offentlige møter i NSDAP med kjente ledere, frem for alt Hitler selv, som talere. Det ble lagt større vekt på det talte enn det skrevne ord. Hitler var personlig overbevist om at alle betydelige revolusjonære begivenheter var fremkommet ut fra det talte ord. En av de grunnelser han gir for forrang er den følgende: "det dreier seg ikke sjeldent om å overvinne forutintatte meninger som ikke støtter seg på fornuften, men... alene på følelser. Det er tusen ganger vanskeligere å overvinne denne barriere av instinktiv uvilje, følelsesbetont hat, forutinntatt avvisning enn å korrigere en feilaktig vitenskapelig oppfatning. Ved belæring kan man fjerne feilaktige begreper og dårlige kunnskaper, men aldri følelsenes motstand. Det eneste virkningsfulle er her en appell til disse hemmelighetsfulle krefter selv, og det kan forfatteren nesten aldri, taleren derimot temmelig lett oppnå" (471)

I pakt med et slikt syn ble det viktig å forberede talene nøye og å benytte seg av en rekke teknikker (innen partiets propagandaapparat som ble opprettet i 1932, fantes det karakteristisk nok en egen avdeling for utdanning av talere). Det gjalt jo i slagordsform å få innpodet de sentrale hovedtemaer og å forklare kort, fyndig og for enhver partiets aktuelle politikk. I og med at det skulle knyttes an til massenes følelsesmessige idéverden, ble også talernes adferd av betydning.

Ved de offentlige møter som ble arrangeret svært hyppig, var

også de ytre rammer omhyggelig planlagt. Da diskusjoner ikke var tillatt, ble vekten lagt på sermonier, symboler og retoristiske utspill. Høydepunktet for slike møter var 1920-årene partikongresene, fra 1927 i Nürnberg. Hitlertalene sto også her i sentrum. En kombinasjon av demonstrasjoner og store innendørsmøter, omkranset av nasjonalsosialistiske faner og flagg, satt i scene av Beno von Arent, teaterdirektør!

Nå var slike møter ikke i og for seg noe nytt i den politiske agitasjon. Det nye besto i den intensive og kalkulerende bruk som ble gjort av dem og dertil i kombinasjonen med terror. Hvorledes kommer terroren inn? Vi har alt antydnet noen av de sammenhenger som nødvendiggjør terror og anført Hitlers syn på forholdet mellom åndelige ideer, propaganda og terror, hvor nettopp "den brutale makts våpen" blir fokusert. Det er imidlertid i en viss forstand påkrevet å skille mellom propaganda og terror, her med Goebbels ord: "Vi, vi propagandister, vi anvender overhodet ingen tvang. Hvis det skal anvendes tvang, så overlater vi det til andre. Vi gjør det ikke, det er en oppgave for andre ressorter, Vi må gjøre hjertets tvang til en bydende handlingsbefaling i det tyske folk" (16/9 1935). Etter vårt syn supplerer og sammenfatter likevel en av de andre ledere (Hadamovsky) nasjonalsosialistenes oppfatning på adekvat måte: propaganda og gradvis bruk av terror må anvendes på en behendig måte. De står aldri i absolutt motsetning til hverandre¹³.

Det er i vår forbindelse viktig å holde fast på at terroren ikke bare skal bidra med sitt når det gjelder ideologisk samling og integrasjon. Den skal også sørge for undertrykkelse og destruksjon av andre ideologiske og propagandamessige mønstre slik disse gir seg utslag i tvil, ettertanke og kritikk. Deres aktualisering og reaktualisering må forhindres. Terroren på meningsplanet (manipulasjon) går hånd i hånd med den rent fysiske terror (vold), ja, hovedvekten blir lagt på den siste. Nå innebærer ikke nedprioritering av meningsplanet (sml. forholdet mellom den "følelsesmessige ideverden" og grunnstemningen) nødvendigvis en opp-prioritering av vold. Opp-prioriteringen er imidlertid påkrevet i sammenhenger hvor samfunnsmessig sanksjonerte apparater og institusjoner ikke

står til rådighet som garantister for kontinuitet og repetisjon slik dette var tilfelle for NSDAP i fasciseringsprosessen.

På den bakgrunn blir betydningen av SA (dannet i 1921) åpenbar. Til å begynne med hadde SA å passe på at det ble skapt publisitet rundt den nasjonalsosialistiske bevegelse og dens møter. Det gjaldt å gripe enhver anledning til å svare på selv de mest ubetydelige provokasjoner. Slagsmål sto på dagsordenen. Etterhvert utviklet de seg til de berømte salslag, frem for alt med kommunistene. Og bevegelsen fikk pressedekning, både fra borgerlig hold og fra venstresiden. Hva var målet? Erobringen av gaten! Her lå for nasjonalsosialistene nøkkelen til den politiske makt i staten. Ble gaten erobret, kunne propagandaen uhindret bli spredd til massene, kunne bevegelsen fritt demonstrere sin styrke og vise frem hva den sto for. Skulle erobringen lykkes, var en halvmilitær organisasjon som SA nødvendig. Den ble til partiets knyttete neve og ivaretok nettopp det element av vold som lederne anså for å være uunnværlig i propagandasammenhenger. Idet den demonstrerte bevegelsens nærvær og styrke, ble den også selv til et budskap (Hennig). I forholdet til massene kom derfor etterhvert SA til å spille en i alle fall like betydelig rolle som Hitlertalene.

Hva så med det trykte ord, med pressen? Av Hitler selv ble pressen tillagt stor vekt. Partiet hadde imidlertid ikke noen særlig suksess når det gjaldt å overføre sine metoder i det trykte ords termer. "Völkischer Beobachter" som ble kjøpt i 1921, gikk ikke spesielt bra i 1920-årene. Enda i 1932 beklager Goebbels seg: "med avisen er det verst. Vi har de beste talere i verden, men vi mangler flinke og kløktige penner". Skylden for vanskelighetene ble altså hverken lagt på finansielle eller tekniske forhold. I 1932 tilhørte bare 2,5% av de tyske avisene NSDAP. De var riktignok større enn de fleste andre aviser slik at de sto for 16% av det samlede avisopplag (oppslutningen ved valget i 1932 var 37,4%). I denne forbindelse bør imidlertid den enorme overvekt til den øvrige presse nevnes som enten aktivt støttet fascistene eller i alle fall ikke motarbeidet dem.

På tross av de anførte forhold ble det produsert en del "nyskapninger" og da ut fra følgende grunnsyn: "den (d.v.s. den nasjonalsosialistiske pressen) skrives i propagandistiske øyemed. Den vender seg til de breie folkemassene og vil vinne dem for nasjonalsosialismens sak. Mens borgerlige organer nøyer seg med å formidle mer eller mindre tendensløse informasjoner, har den nasjonalsosialistiske presse i tillegg en mye større og mer avgjørende oppgave. Den drar politiske konsekvenser av informasjonene; den overlater ikke til leseren å danne seg disse etter egen smak" (Goebbels i 1932).

Informasjonsformidlingen ble følgelig stilt i propagandaens tjeneste. Den skulle bidra til å fremmane og aktualisere grunnstemningen i massene slik at den svarte til de konkrete politiske hendelser og problemer. Derved også "nyskapningene"! Lederne var korte, slo hardt til og var beregnet til å vekke umiddelbar oppmerksomhet og oppsikt. Det gjaldt å spille på følelsesmessige strenger og ikke å stimulere til ettertanke (dette i kontrast til den sosialdemokratiske presse som holdt frem med sine lange, tanketunge ledere og med opptrykk av lærde traktater). De politiske reportasjer var konsentrert om et tema, den nasjonalsosialistiske bevegelse på vei fremover. Bildene fremstilte partimøter, demonstrasjoner o.s.v. Reportasjer om andre emner var av underordnet betydning, hvis det da ikke dreide seg om vold, mord og sex i tilknytning til SA-folkene eller i forbindelse med jødene.

b) Fra 1929 kan vi snakke om en ny fase selv om de gamle metoder under endrete betingelser fortsatt ble brukt. Inntil da hadde partiet egentlig bare nådd frem til et videre publikum gjennom møtene. Massekommunikasjonens midler - avisene med store opplag og brei spredning, filmer og kinoer, radio o.s.v. rådte ikke nasjonalsosialistene over. Det tekniske utstyr var med våre øyne heller mangelfullt, ja primitivt. Mikrofonen var f. eks. en sjeldenhet.

Hva skjedde i 1929? Hitler allierte seg med Hugenberg for å skape en sterk motstandsbevegelse mot Youngplanen. Ved siden av å være leder for det konservative tysknasjonale folkeparti, dominerte Hugenberg et av de største tyske aviskonserner, et av de viktigste nyhetsbyråer og det kjente filmselskap Ufa. Ikke bare dominerte han altså viktige sentra for masse-

kommunikasjon. Som tidligere Kruppdirektør hadde han også utmerkete forbindelser innen industri- og finansverdenen.

Alliansen med Hugenberg innebar betydlige propagandistiske fordeler. Fra nå av ga de store kjente aviser brei pressedekning til nasjonalsosialistene. Publisitet sørget også nyhetsbyrået for. Kinoavisen (som ble vist før hovedfilmene rundt om på de tyske kinoer) bragte stadig vekk bilder og reportasjer fra nasjonalsosialistene møter og demonstrasjoner. Et massekommunikativt gjennombrudd! Parallelt med dette (uten at vi ønsker å forklare det ene ut fra det andre) fikk NSDAP også sitt politiske gjennombrudd. Ved valget i 1930 gikk partiet i riksdagen frem fra 12 til 107 plasser.

Ikke bare finansielt og med hensyn til kontakten med massene var alliansen med Hugenberg viktig. Betydningen av det tekniske utstyr som på denne tid var blitt utviklet og som var spesielt godt egnet i propagandaøyemed, gikk opp for nasjonalsosialistene. De var ikke sene med å ta det i bruk. Dette ble mulig i og med at penger fra den tyske storindustri strømmet inn i partikassen - også etter at Hitler gikk over til direkte angrep på sin tidligere allierte. Slike omstendigheter gjorde oppstiget til nasjonalsosialistene lettere: det tekniske utstyr var blitt utviklet og ble gjort tilgjengelig for dem på et tidspunkt hvor de disponerte over tilstrekkelige økonomiske ressurser til å anvende det og hvor det fantes et lydhørt publikum (økonomisk krise, politisk ustabilitet). At det tekniske utstyr kunne anvendes nettopp av nasjonalsosialistene og få betydning for bevegelsens oppstig, skyldes etter vår oppfatning det alt anførte forhold mellom ideologi, ^{Promogen} da og grunnstemning. Bevegelsen var av en slik art at den hurtig og effektivt kunne nyttiggjøre seg det nye.

For å illustrere effektiviteten skal vi kaste et blikk på presidentvalget i 1932 hvor Hitler var en av kandidatene. I løpet av den første valgongang blir det holdt ca. 34000 offentlige møter (alt fra ca. 1930 var mikrofoner og høyttalere blitt standardutstyr på møtene. Gigantomter lot seg arrangere av en størrelsesorden som inntil da hadde vært umulig). 3 millioner pamfletter ble distribuert. Avisene ble spredd i enorme opplag. Plakater med skrikende farver var å se overalt, plakater som hamret inn enkle og lettfattelige

slagord hvis hovedpoeng lå i å få identifisert nasjonens interesser med interessene til den nasjonalsosialistiske bevegelsen. For første gang produserte nasjonalsosialistene egne filmer som ble fremvist på store friluftsmøter (de hadde enda vanskeligheter med det vanlige distribusjonsnett).

Selv om Hitler fikk et betydelig antall stemmer, vant den sittende president (Hindenburg) valget med mer enn 7 millioner stemmer i overvekt. Han oppnådde likevel ikke absolutt flertall. En ny valgongang ble nødvendig. Nasjonalsosialistene satte straks igang. Propagandaapparatet ble overhølet, nye direktiver ble gitt. Som den første i Tyskland brukte nå Hitler fly for hurtigere å komme fra by til by. Dette første "Deutschlandflug" fikk høy propagandaverdi. Det ble spilt på dobbeltbetoningen av slagordet: "Hitler over Tyskland". Hitler - taleren som hadde det største publikum i Tyskland ble kjørt frem som den allestedsnærværende. Energien, evnen til å hypnotisere, til å gi bevegelsen kraft og styrke - alt dette måtte tilskrive en fører med overmenneskelige egenskaper, et overmenneske som selv kom fra små kår, et menneske blant mennesker, nasjonens redningsmann.

I løpet av sine to "Deutschlandsflüge" besøkte Hitler 46 byer og talte på 50 masse møter. Det sensasjonelle ved det hele ble behørig registrert også av den kritiske og fiendtlige innstilte presse. Pressedekningen drev hundretusener til møtene. Nå kunne nasjonalsosialistene høste fruktene av den årelange erfaring med møteplanlegging: de lokale partiorganisasjoner med sine uniformerte kadere sørget for rammen med fortalere, musikk og faner. SA og SS var overalt tilstede med det islett av terror og vold som trengtes. Og kunne ikke Hitler selv stille opp, ble det fra høytaleranlegg spilt gramfonplater med Hitlertaler (det ble forøvrig i løpet av valgkampen tilsammen spredd ca. 50.000 slik plater). Goebbels oppsummering: "Bombenerfolg".

Vi har konsentrert oss om presidentvalget. Det bør nevnes at det i 1932 - året for maktovertagelsen - i tillegg fant sted to riksdagsvalg og en rekke delstatsvalg. Nasjonalsosialistene overgikk alt som tidligere hadde blitt gjort innen propagandaen. Selv om de ikke kontrollerte radioen (den var alt

statsliggjort og ble brukt av de ulike regjeringene) og selv om deres opptreden i riksdagen ikke var noen suksess, var det på denne tid Hitler og hans bevegelse ble kjent i den breie offentlighet. Hitlermyten slo igjennom. Hitler ble oppfattet som den mest dynamiske person i tysk politik, som den eneste som kunne iverksette radikale forandringer. Og resultatet? I 1932 var opslutningen om partiet 37,4%.

Den fascistiske offentlighet som massebevegelsens bevegelsesform.

Gjennom en faktaorientert redegjørelse har vi forsøkt å få grep på den fascistiske propagandas medier og midler. Poenget lå i å fremvise den realitet som den grunnstemning som skal etableres, alt er innvevd i og som den etablerte grunnstemning selv er anvist på for å bli opprettholdt. Propagandaens egentlige mål besto likevel i frembringelsen av en fascistisk offentlighet som kunne fungere som en adekvat bevegelsesform og som et forum for de individer og grupper som ble oppfanget av og sluttet opp om nasjonalsosialismen.

Hva menes med offentlighet? Rent definitorisk kan vi si at offentlighet står for en spesiell organisering av individers og gruppers erfaringer, ønsker og behov slik at et fellesskap fremkommer som de identifiserer seg med. Den fascistiske organiserte offentlighet uttrykker "foreningen" av den fascistiske ideologi og propaganda og individers/gruppers erfaringer, ønsker og behov. Vi har ikke å gjøre med en forening av to likeverdige forhold. Gjennom "foreningen" sørger nettopp den fascistiske ideologi og propaganda for å produsere sine konkrete politiske uttrykksformer. Den mobilisering av individer/grupper som derved blir gjort mulig, resulterer i en fascistisk preget og formet massebevegelse som kan settes inn politisk i bestemte øyemed. Det bør i denne forbindelse bemerkes at frembringelsen av en fascistisk offentlighet innebærer oppheving og destruksjon av en annen, nemlig den tilvante og ellers selvfølgeriggjorte. Det var ut fra slike sammenhenger at vi innledningsvis snakket om forandringer av massenes holdninger og verdier, av deres virkelighetsbilde.

Frembringelsen av den fascistiske offentlighet har som for-

utsetning at en grunnstemning er etablert. Den bygger i mer direkte forstand på den realitet som denne grunnstemning både er betinget av og anvist på. Uten en slik bakgrunn (enheten av grunnstemning / skapt realitet) blir det ikke forståelig hvorledes den frembragte offentlighet kan la en samfunnsmessig "gyldighet" komme til syne som ikke bare angår meg og "mine", men "alle", et fellesskap som følgelig overskrider det særlige og spesielle som kjennetegner den "sammensveising" av folk som skjer gjennom et møte, en demonstrasjon, lesing av bestemte aviser, medlemskap i en organisasjon, et fellesskap som altså er noe mer enn et rent menings- og kommunikasjonsfellesskap.

Et slikt konstituert fellesskap er "synlig" i flere henseender. Det er "synlig" gjennom symboler og sermonier, gjennom flaggene (bl.a. hakekorset) hilseformene ("Heil Hitler"), til taleformen ("Genosse", hvorigjennom man gjenkente andre som sine "egne"), sangene, paradene, festene og større sammenkomster (som de årlige partikongressene) o.s.v. Det er videre "synlig" gjennom gatebildet slik det preges av den nasjonalsosialistiske bevegelses nærvar og styrke (plakater, oppmarsjer og demonstrasjoner med banner og musikkorps) og i en mer indirekte forstand også gjennom den almene "atmosfære" (hva "man" pratet om, var opptatt av, anså som viktig og aktuelt - hva det ble skrevet om i pressen og snakket om i radioen o.s.v.) I tillegg er dette fellesskap "synlig" i overført betydning gjennom etableringen av en "felles" omverden og fremfor alt en "felles" tradisjon (gjerne knyttet til og symbolisert ved hjelp av minnesmerker, bygninger o.s.v.) som den aktuelle situasjon og fremtiden lar seg tolke i lys av.

Dette "synlige" er "synlig" som følge av innøvde ritualer. Innøvingen skjer ut fra de "læreprosesser", hvorigjennom enheten av grunnstemningen / skapt realitet stiftes. Ritualene får samfunnsmessig "gyldighet" i og med frembringelsen av den fascistiske offentlighet. De som er innøvd i andre ritualer, er slik sett og i en bestemt forstand blinde: de "ser" ikke hva andre faktisk "ser".

Betoningen av ritualene og det derigjennom synliggjorte kan

etter vår oppfatning bidra til å forstå (men slett ikke forklare) hvorledes nye praksisformer kommer istand og får almen og forpliktende karakter. De "felles" handlende må til en viss grad "se" det samme. Slike rituelle praksisformer er ikke uten betydning når det gjelder å få grep på fremveksten og organiseringen av en fascistisk preget og formet massebevegelse som har politisk kraft og som kan settes inn politisk i bestemt øyemed.

Vi har hittil lagt vekt på drivkraften i frembringelsen av den fascistiske offentlighet, altså på NSDAP og den fascistiske ideologi og propaganda. Det kan imidlertid være viktig nok å spørre: hva er det som her skjer med de masser som oppfanges og integreres, hva er i så henseende "effekten" av den fascistiske ideologi og propaganda? Vi skal nøye oss med å trekke frem en problemstilling.

Rent provisorisk kunne vi si at massene i en problematisk situasjon blir "tilbudt" en "løsning". Idet den godtas, skjer fasciseringen i den forstand at deres opplevde forhold til de gitte eksistensbetingelser kanaliseres i en bestemt retning og antar fascistiske uttryksformer (sml. hva vi tidligere snakket om som artikkelasjon og transformasjon). Den protest, aggresjon og angst som faktisk er tilstede i massene, må gjennom kanaliseringen bli tatt vare på. Den må "gjenkjennes" i den grunnstemning som blir etablert og praktisk finne sine uttrykk i samfunnsmessig "gyldige" agitasjons-, kamp- og symbolformer. Slik sett er den offentlighet som massene beveger seg i, selvfølgelig "reell" nok. Den er ikke noe tilsynelatende eller kunstig, en form for bedrag. Selv mangelen på ideologisk enhet i NSDAP og på analyser av de økonomiske og politiske forhold, på programmatisk klarhet og propagandistisk entydighet kunne la seg tolke som fleksibilitet og åpenhet, som et løfte om at de egne interesser ville bli bragt frem i lyset og til gjennombrudd. Dette styrket til og med gjenkjennelseseffekten og bidro til ytterligere ideologisk integrasjon.

Men skjer ikke gjennom kanaliseringen en fordreining? Bare i en viss forstand, nemlig slik at kanaliseringen er en annen enn den tilvante. Den er bundet til andre artikkelasjoner og transformasjoner enn de som er karakteristiske forellers

selvfølgeliggjorte ideologiske og propagandamessige mønstre. Det blir følgelig skapt et annet virkelighetsbilde. Et "virkelighetsbilde" er på en måte like godt som et annet: for de som lever i det, er det jo ikke snakk om "virkelighetsbilde", men om virkelighet rett og slett.

Det lar seg derved hevde at protesten, aggresjonen og angst- en gjennom kanaliseringen egentlig forvandles til en underkastelse under nye autoriteter. En integrasjon kommer istand som - idet den opphever tradisjonelle skillelinjer mellom individer og grupper - stifter ny politisk identitet, knyttet til en grunnstemning og praktisk uttrykkeliggjort i særegne agitasjons-, kamp- og symbolformer. Disse former bevirker på sin side en aktivisering som gir den enkelte følelsen av selv å delta, selv å bidra til reelle og avgjørende forandringer - og nå innen rammen av et folkefelleskap med føreren som den sentrale instans.

Ut fra slike synspunkter er det ikke riktig å snakke om fordreining, men kun om en overgang fra et ideologisk og propagandamessig mønster til et annet. Inntrykket av brå og overraskende endringer av massenes holdninger og verdier, av deres virkelighetsbilde skyldes for en stor del at kanaliseringen foregår utenfor og uten de overleverte og samfunnsmessige sanksjonerte apparater og institusjoner. Gjennom sin vanlige funksjonsmåte bidrar disse nettopp til å forsinke og dempe endringene slik at de ofte nok knapt lar seg registrere som virkelige endringer.

Avsluttende kommentarer.

Ut fra det vi har anført kan det være av en viss verdi å samle op og å kommentere noen av de tankeganger som har vært virksomme i fremstillingen. Som alt nevnt innledningsvis kon-
sentrerte vi oss om propagandaen fordi den etter vår oppfatning var egnet til å belyse problemstillinger som ofte blir forsømt ved presentasjoner av de såkalte ideologier. Indirekte vendte vi ^{oss} derved mot "idealtypiske" fremstillinger, fremstillinger som alene er opptatt av de ideologiske elementer og politiske ideer og av den sammensveising av disse som blir sagt å gi ideologiene deres særpreg. Holder man seg kun til

det internteoretiske plan (noe som i seg selv er vanskelig nok når det gjelder fascismen), får ideologiene et abstrakt preg. De løsrives fra de sammenhenger som de alt historisk og politisk er plassert i og blir egentlig redusert til "åndelige" anliggender. Det blir skapt inntrykk av at ideologier utelukkende har å gjøre med tanker og forestillinger, at de så å si har sin eksistens i hodene på folk. Et slik syn får til følge at propagandaen betraktes som noe ytre og "laget", som noe som mekanisk kan avledes av ideologiene eller at den rett og slett blir "glemt".

Vi har derimot forsøkt oss på en presentasjon av det fascistiske ideologiske system (gjennom betegnelsen "system" ønsker vi nettopp å ta vare på enheten av ideologi, propaganda, grunnstemning / skapt realitet og offentlighet), et system hvor propagandaen utgjør krumtappen. I hovedsak gjaldt det å få grep på en bestemt ideologisk funksjon og virksomhet og på de materielle strukturer som den er innvevd i - og da med henblik på det virkelighetsbilde som den innebærer og de praksisformer som den gir grunnlag for. Vi anså det med andre ord som viktig å fiksere den "realitet" som en bestemt ideologi står for. Denne er ikke uten relevans for å forstå hvorledes folk lever og opplever en gitt samfunnsmessig virkelighet på et bestemt tidspunkt. Det lar seg følgelig åpne for diskusjoner vedrørende en ideologisk samfunnsmessige og politiske betydning.

Hva vi har gjort, begrenser sig til en skissemessig oversikt over det fascistiske ideologiske system, delvis i ikke-teoretisk bearbeidet form. Som tidligere nevnt måtte en virkelig gjennomført undersøkelse også ha tatt hensyn til realhistoriske forhold, d.v.s. til de økonomiske og politiske strukturer, prosesser og praksiser som de ulike klasser og sjikt er virksomme innen og til deres overleverte virkelighetsbilder (først gjennom det siste kommer hva vi kan kalle det ideologiske felt i en samfunnsformasjon til syne). Uten en slik hensynstagen lar seg ikke noe bestemt si om forandringer av virkelighetsbilder som følge av ideologi og propaganda og om forandringenes politiske effekter. En undersøkelse av det antydete slag ville i tillegg måtte bygge på kjennskaper til mekanismene for ideologiproduksjon, kjennskaper som omfatter det

levde / opplevde material som blir bearbeidet og idé- og ideologihistoriske anliggender.

Slik vi ser det skyldes propagandaens sentrale rolle at den er egnet til å ta vare på den nettopp angitte kompleksitet. Den er dertil istand til å nøste opp den sammenheng som vi betegnet med uttrykket "ideologisk system": propagandaen står her så å si i midten ved at den kan kaste lys over og tydeliggjøre meningsinnholdet i en bestemt ideologisk elementer og ideer samtidig som den muliggjør en fiksering av dens praktiske og politiske implikasjoner.

Det er i denne forbindelse viktig å unngå overdrivelser når det gjelder betydningen av de ideologiske systemer (eller for den saks skyld det ideologiske felt i vid forstand). Det er ikke ideologiske forhold som er bestemmende for hva som foregår, men de økonomiske og politiske strukturer, prosesser og praksiser, noe som ikke omvendt må føre til at de beskrives enhver relevans. Hvilken relevans de har, er avhengig av de konkrete situasjoner. Det finnes med andre ord ikke generelle svar. I bestemte situasjoner (vi tenker på situasjoner som den før og rundt maktovertagelsen i 1933) kan det ha blitt produsert konstallasjoner som gjør at ideologiske forhold spiller en direkte rolle.

Det er samtidig slik at påfallende situasjoner, situasjoner altså hvor ideologiske anliggender spiller en direkte rolle, er egnet til å gjøre mekanismer synlige som under normale forhold er selvfølgeliggjort og skjult i samfunnsmessig sanksjonerte apparater og institusjoner. Spesielt gjelder dette når ideologiske systemer bryter frem uten forankring i gitte apparater og institusjoner og likevel griper massene. Det kan derved (om enn ensidig) bli belyst hva som "vanligvis" skjer på det ideologiske plan og hvorfor på visse tidspunkter bestemte mekanismer ikke lar seg merke.

Differensierte historiske undersøkelser av ideologiske systemer skulle kunne ha en viss verdi for politisk og ideologisk orientering idag. Skal en slik orientering komme istand, forutsettes imidlertid opparbeidet kjennskap til de økonomiske og politiske forhold og til de gitte virkelighetsbilder i de nå eksisterende samfunn. Først da kan noe læres. Uten dette

ville man forfalle en forenklet gjenkjennelseeffekt. Etter vår mening er de "idealtypiske" fremstillinger (som uten tvil selv er betinget av bestemte ideologiske konjunkturer) uegnet i læreøyemed. De forblir innen det abstrakte plan og gir kun grunnlag for informasjon.

Vi finner det i denne sammenheng også nødvendig å påpeke at det ifølge vårt syn ikke finnes en almen fremgangsmåte for presentasjon av ideologiske systemer selv om en del mer generelle synspunkter kan komme til anvendelse. Nettopp på grunn av systemenes egenart, lar de seg ikke skjære over samme lest. Det gjelder å smyge seg inn på dem, få de selv i tale (i tilknytning til hva deres representanter sier og på bakgrunn av påfallende situasjoner) for på dette grunnlag å utvikle spesifikke fremgangsmåter.

Noter.

1. Artiklen har sin bakgrunn i et innlegg som ble holdt på etterutdanningskurset ved Filosofisk Institutt, Universitetet i Bergen, våren 1980. Noe av hensikten med innlegget besto i å motvirke den abstrakte og stiliserte presentasjon av de såkalte politiske ideologier som er vanlig hos oss, spesielt innen skoleverket. Selve artikkelen er innholdsmessig på en rekke punkter forpliktet av Eike Hennigs arbeider om den tyske fascismen.
2. Vedrørende disse to punkter, sml. mine artikler i "Vardøger" nr. 10, Bergen 1979.
3. Kapitteloverskrift hos Zeman "Nazi Propaganda" Oxford 1973.
4. Her sitert etter den engelske utgave, Boston 1943 f.
5. Goebelssitatene er i hovedsak hentet fra "Fascistisk ideologi og propaganda", København 1979. I boka blir det lagt frem interessant material, material som vi til dels støtter oss på i det følgende.
6. Sitert etter Hennig i "Småborgerskab og Fascisme", Kongerslev 1977, s. 24.
7. Ut fra fascistenes eget syn ville denne ramme bli utgjort av det "Völkische". Dette "Völkische" som blir sagt å ligge til grunn for den følelsesmessige idéverden, står ifølge dem for det levde og opplevde og har en instinktiv enhet. For oss betegner det "Völkische" den kontekst som de ideologiske elementer og politiske ideer alt er innvevd i. Det har å finne sin tematisering gjennom undersøkelser av historisk art, undersøkelser som også må ta hensyn til klasespesifikke forhold.
8. Ved en mer utførlig undersøkelse ville ^{det}uten tvil være nødvendig å gå direkte inn på bestemte propagandistiske

uttrykksformer, knyttet til tidsbestemte begivenheter og hendelser (sml. hva vi antydte om propagandaoppgavens konkrete "plassering"). Med et slikt utgangspunkt skulle det la seg gjøre å belyse den innbyrdes rangering mellom de ulike ideologiske elementer og politiske ideer og å bestemme deres kontekst nærmere. Derved kunne det ha blitt bidratt til en propagandafundert tydeliggjøring av den foreløpig utleste ramme eller enhet.

9. Det tenkes her på Versailles-traktaten fra 1919.
10. Gjennom Dawesplanen fra 1924 fikk Tyskland betydelige utenlandske lån for å få stabilisert sin økonomi. Til gjengjeld fikk utenlandske interesser kontroll over riksbanken o.s.v.
11. Youngplanen som ble undertegnet i 1929 hadde som mål å komme frem til en endelig regulering av de tyske erstatningsforpliktelser.
12. Redegjørelsen bygger i hovedsak på material lagt frem av Zeman.
13. Sml. Zeman s. 13.

SYMPOSIUM: Kritisk fascismeforskning i Norden.

Deltagere:

- Norge: Eirik Fiva, Nordland Distriktshøyskole, 8001 Bodø.
Knut Venneslan, Filosofisk Institutt, Universitetet i Bergen, Postboks 23, 5014 Bg-Universitet.
- Finland: Martti Ahti, Snövitvägen 4, 220, 00820 Helsingfors 82.
- Danmark:
København: Tom Buhl, Institut for Samtidshistorie, Københavns Universitet, Njalsgade 104, 2300 København S.
K.C. Lammers, Københavns Universitet, Njalsgade 104, 2300 København S.
Århus: John T. Lauridsen, Historisk Institut, Århus Universitet, Nørrebrogade, 8000 Århus
Thorsten B. Olesen, Sporbjergvej 89, 8220 Brabrand.
Nils Arne Sørensen, Vestre Ringgade 72, 1.th., 8000 Århus C.
Micheal Wagner, Brendstrupvej 25, 8200 Århus N.
Uffe Østergaard, Historisk Institut, Århus Universitet, Nørrebrogade, 8000 Århus C.
- Aalborg: Bo Bjørnslev, Historiestudiøet AUC, Postboks 159, 9100 Aalborg.
Leif Drastrup, Historiestudiøet, AUC, Postboks 159, 9100 Aalborg.
Elin Hagelskjær, Sdr. Trandersvej 118, 9220 Aalborg Ø.
Karin Kolding, Fyensgade 44, 9000 Aalborg.
Jan L. Kristensen, Dalgasgade 9, 9000 Aalborg.
Grete C. Petersen, Ryegade 12, 9000 Aalborg.
Hans Styrishave, Historistudiøet AUC, Postboks 159, 9100 Aalborg.